

PALOTÁS EMIL

Ausztria-Magyarország és a balkáni kérdés a XIX. század végén

A történeti irodalom, amely Ausztria-Magyarország balkáni politikájával foglalkozik, nagyon egyenlőtlenül oszlik meg. Néhány kiemelkedő témáról, pl. az 1875/78-as időszakról, vagy az ún. annexiós válságról komoly feldolgozások jelentek már meg, ugyanakkor hosszú periódusok szinte teljesen elkerülték a kutatók érdeklődését. A viszonylag feltárt témakörökben is bőséggel maradtak még megoldásra váró fontos kérdések, így könnyű elképzelni, mily kevésbé ismerjük az eddig figyelemre nem méltatott korszakok történetét. Ilyen időszak az említett két válságperiódust egymástól elválasztó három teljes évtized. Az 1890-es évekről pl. eddig nem készült egyetlen széles forrásbázisra támaszkodó, alapos monográfia sem. A történetírás számára e kor legfontosabb forrásai nehezen hozzáférhetőek. Az osztrák-magyar külügyminisztérium fennmaradt gazdag iratanyagából eddig igen keveset publikáltak.¹ Így azok, akiknek a tágabb értelemben vett századforduló külpolitikai problémáit valamilyen formában érinteniök kell, általában közvetett forrásokból, a többi nagyhatalom kiadott diplomáciai irataiból, memoárokból stb. merítenek. Ezekből sok mindent megtudhatunk, de Ausztria-Magyarország balkáni politikájának tudományos igényű ábrázolásához nem nyújtanak elégséges alapot. A közvetett forrásanyag nem ad választ több fontos kérdésre, az ismert diplomáciatörténeti összefoglaló munkák jól tükrözik ezt. Talán nem érdektelen vállalkozás tehát, ha új levéltári adatok alapján megkíséreljük röviden felvázolni az osztrák-magyar balkánpolitika néhány jellemző vonását a múlt század utolsó évtizedében, korántsem tartva igényt a kérdés teljes kifejtésére.²

Bevezetőként csak röviden utalunk arra, hogy a dualista rendszer számára létkérdés volt annak az egyensúlynak (a nemzeti elnyomás ismert sajátos formájának) fenntartása, amely a Habsburg-birodalom népei között 1867-ben kialakult. A fő cél: a meglévő viszonyok változatlan megőrzése a nemzeti mozgalmak elleni küzdelmet igényelte nemcsak a belpolitika terén, hanem külpolitikai síkon is. A keleti kérdésben követett osztrák politikát régóta meghatározta az a körülmény, hogy a balkáni nemzeti mozgalmak csak két irányba törhettek: a Habsburg- és a szultáni birodalom ellen. Az Ausztriára jellemző hagyományos törökbarátság, az Oszmán Birodalom európai birtokainak védel-

¹ Néhány fontos iratot tett közzé a bécsi levéltárból *E. Walters: Austro-Russian Relations under Goluchowski, 1895—1906* cím alatt a *Slavonic and East European Review* c. folyóirat 1950—1954 közötti számaiban.

² Dolgozatunk az 1966 augusztusában Szófiában megrendezett I. Nemzetközi Balkán Kongresszuson elhangzott előadás alapján készült, így a szerteágazó problematika részletes bemutatására itt nincs módunk.

mezése ezért egyben önvédelem is volt. A XIX. század végéfelé, az önálló balkáni államok megjelenése miatt, ez a politika új vonásokkal egészült ki.

A kettősmonarchia külpolitikai vezetése 1878 után — rettegve a belső nehézségektől — Bosznia és Hercegovina biztosításán túl minden újabb területgyarapításról kénytelen volt eleve lemondani. Ezen az irányvonalán akkor sem akart és nem is tudott változtatni, amikor a nemzetközi helyzet erre látszólag kedvező lehetőséget teremtett. Éppen ellenkezőleg, a balkáni viszonyok megváltozásának pusztá lehetősége is mindig különféle aggodalmakat, súlyosabb bonyodalmaktól való félelmet szült Bécsben. A Monarchia vezetőit a periódikus visszatérő keleti válságok rendre nehéz helyzetbe hozták. E jelenség szorosan összefügg azzal, hogy a dualizmus idején a Balkán jelentette az osztrák-magyar külpolitika egyetlen mozgási területét. Ez a tény a nagyhatalmi voltára oly kényes Habsburg-monarchia számára már önmagában sem volt kellemes, még kevésbé lehetett az, hogy mozgásszabadságát az önként vállalt, de szükségszerű és merev status quo-politika még a Balkánon is nagymértékben korlátozta.

Ausztria-Magyarország balkáni politikája az 1870-es évektől kezdve kettős célt követett. Egyrészt folytatódott a balkáni hegemoniáért való rivalizálás a cárizmussal, és az osztrák diplomácia fontos feladata volt Oroszország és a balkáni népek kapcsolatainak gyengítése. Ugyanakkor, ezzel párhuzamosan, a balkáni országok öntudatának és nemzeti aspirációinak érezhető megerősödése szintén gondot okozott. E nemzeti törekvések fékezése és Ausztria-Magyarország számára még elfogadható keretek közé szorítása külön feladat volt. A kettős célkitűzésen belül természetesen hol az egyik, hol pedig a másik oldal került előtérbe, a körülmények alakulásától függően. Az általunk vizsgált időszakra az jellemző, hogy a balkáni kis országok nemzeti törekvései ezidőben nem kerültek összhangba a cári birodalom közel-keleti érdekeivel — vagyis nem alakult ki olyan szituáció, amely Andrássy óta halálos veszedelemnek számított. E döntő fontosságú körülmény nagyban megkönnyítette az osztrák-magyar külpolitika feladatát.

A két „leginkább érdekelt balkáni hatalom” viszonyát a három-császár-szövetségének 1881-es felújítását követő esztendőekben az a csereügylet szabta meg, amelynek keretében Ausztria-Magyarország hozzájárult a bolgár fejedelemség és Kelet-Rumélia egyesítéséhez, míg Oroszország elismerte a kettősmonarchia jogát Bosznia és Hercegovina annektálására. A Bismarck által kitartóan sugallt érdekszférákra osztást elutasítva, a többi balkáni kérdésben sem Bécs, sem Pétervár nem vállalt semmilyen kötelezettséget. A bolgár egyesülés nyomán kibontakozó 1885/87-es keleti válság nem csupán a három-császár-szövetséget és a fent vázolt korlátozott együttműködést szüntette meg, hanem lényegesen megváltoztatta az osztrák-magyar—oroszbalkáni kapcsolatok alakulását megszabó egyéb feltételeket is. Előtérbe került a kettős célkitűzés másik alkotóeleme.

A kis balkáni országokkal szembeni magatartásában Ausztria-Magyarország figyelembe vette, hogy e nemzetek múltba visszanyúló kölcsönös vetélkedése (a „török örökség” megszerzésének igénye) ekkor már az állampolitika szintjén jelentkezett, alapvetően és tartósan befolyásolta ezeknek az országoknak egymás közötti viszonyát. A kettősmonarchia mindaddig kockázat nélkül támogathatta belső fejlődésüket, amíg ez a köztük kialakult erőegyensúlyt, ezáltal kölcsönös semlegesítésüket nem veszélyeztette. A 80-as években Ausztria-Magyarország — a területi status quo megőrzésének alapelvét teljes egészében fenntartva — politikai téren fokozatosan erősíthette balkáni pozícióit. Szerbiában az orosz politikával elégedetlen Milán fejedelem 1881-ben titkos szerződést

kötött Béccsel, amelynek eredményeképpen Szerbia lényegében a Monarchia protektorátusává vált; a szerződéssel a már korábban is meglevő teljes gazdasági kiszolgáltatottságot politikai alárendeltség egészítette ki. Alig két év elteltével I. Károly román király lett Ausztria-Magyarország szövetségese. Bár ezt a szerződést a legszigorúbb titoktartás övezte, a román belpolitikai viszonyokra befolyással nem volt és a Monarchia politikai túlsúlya Romániában ezután is ingatag maradt, — mégis volt elegendő garancia, hogy amíg Károly ül a trónon, a kettősmonarchia számíthat erre az országra. A sikerek kiteljesedését az 1885/87-es válság hozta meg. Oroszországnak ügyetlen politikája miatt el kellett hagynia a saját maga teremtette fiatal bolgár államot. Ezzel a vereségével a cári hatalom csaknem teljesen kiszorult a Balkánról, politikai befolyása mélypontra süllyedt. A helyzetet jól jellemzi III. Sándor cár ismert mondása: egyetlen igaz barátja maradt a Balkánon, a montenegrói fejedelem. A régebbi orosz—osztrák versengés helyét egy időre Ausztria-Magyarország kizárólagos túlsúlya foglalta el.

A kettősmonarchia diplomáciájának minden különösebb erőfeszítés nélkül, szinte ölébe hullott ez a kedvező eredmény. Ha valaha, akkor éppen most léphetett fel a status quo-politika őszinte híveként. Ekkor keletkezett az a jelszó, hogy biztosítani kell a balkáni országok önálló, zavartalan belső fejlődését, meggátolva minden kívülről eredő beavatkozást. Az utóbbin természetesen nem a Ballhausplatzról jövő tanácsokat értették, hanem a többi nagyhatalom, mindenekelőtt Oroszország esetleges balkáni aspirációit. Mivel a Monarchia vezetői minden területnövelésről lemondtak, a kis országok önállóságának erősítése maradt elméletileg is az egyetlen járható út. Bécsben szeretnék volna tartósan konzerválni a 80-as évek végén kialakult viszonyokat, és minél messzebbre kitolni a „Balkán-kérdés” végső megoldását. Ilyen politikát Oroszország balkáni elszigeteltsége idején nem volt nehéz sikerrel folytatni.

A kis országok belső önállóságának erősítését célzó politikának kétségtelenül volt pozitív hatása az érdekelt országokban, Bulgáriában pl. nagymértékben hozzájárult a belső konszolidációhoz. Mindezzel azonban korántsem akarjuk azt állítani, hogy Ausztria-Magyarország valóban önzetlenül mindent megtett az önállóság minél teljesebb kibontakoztatásáért. Egyáltalán nem. A Habsburg-birodalom nemcsak a félsziget politikai viszonyaiban volt legközelebb érdekelt. Gazdasági kapcsolatai szintén ráutalták e területre. Oroszországtól eltérően, a Monarchia gazdasági érdekei nem egyszer meghatározó szerepet játszottak külkapcsolatainak alakulásában. Bár pozíciói éppen gazdasági téren voltak a legerősebbek, és e téren orosz előretöréstől sem kellett tartania, mégis mindig nagyon nehezen hajlott a balkáni országok által kért, azok gazdasági megerősödéséhez elengedhetetlenül szükséges kereskedelmi és vámengedményekre. Emiatt azután nem egyszer komoly konfliktusok keletkeztek. Bizonyítja ezt a román vámháború (1886—) és az első bolgár kereskedelmi szerződés megkötésével kapcsolatos, hosszúranyúlt tárgyalások egész története, arról nem is szólva, hogy a Monarchia Szerbiával szemben mindenkor csupán a diktátumok nyelvén volt hajlandó beszélni, a legkisebb engedmények nélkül.

A dualista rendszeren belül meglévő abszolutista maradványok sokfajta lehetőséget biztosítottak a mindenkori külügyminiszter számára, hogy a Monarchia politikáját saját elképzelése szerint irányítsa. Ilyen lehetősége ter-

mészetesen *Kálnoky Gusztávnak* is volt. Egy nemrég megjelent életrajzi vázlat szerzője Kálnoky bölcsességének tudja be a miniszter szerény külpolitikai programját, ami Ausztria-Magyarország nagyhatalmi helyzetének megőrzésére korlátozódott, s ebben látja a siker biztosítékát.³ Valóban, a Kálnoky által követett politika kiválóan megfelelt mind belső meggyőződésének (szigorúan konzervatív felfogású volt, s a régi típusú centralizmus híve, aki szükségből elkor-mányozta a dualista rendszer hajóját is), mind személyi tulajdonságainak (nem volt lángész, még kevésbé merész alkotó természet, már kortársai megfigyelték, hogy irtózott a nagyobb vállalkozásoktól, a „negatív tett” embere volt). Hozzá kell azonban tennünk, hogy a Monarchia kedvező helyzete nem e passzív politika eredményeként alakult ki. S ha Kálnoky koncepciója az adott kedvező szituációban megfelelő volt is, a körülmények változatlan fennmaradását tartósan nem biztosíthatta. Előre látható volt, hogy a hatalmi viszonyok bármely komolyabb változása feltétlenül e politika kudarcához vezet majd.⁴

A balkáni országok a 90-es évek első felében alig érdekelték Kálnokyt. Nem is nagyon törődött velük. Látta, hogy Romániában egyetlen kormánynak sincs elég ereje a nemzeti mozgalommal szembeszállni, s azt is, hogy a magyar kormányok rövidlátó erdélyi politikája károsan befolyásolja a kettősmonarchia bukaresti pozícióit. Megkísérelte mérséklethez bírni a magyar kormányt, de amikor ez irányú fáradozása eredménytelen maradt, beírta annak konstatálásával, hogy „Bukarestben külsőleg korrektül viselkednek velünk szemben”. Szerbiát teljesen lebecsülte. Milán lemondása után a titkos konvenció egy darabig formálisan még érvényben maradt, hatása azonban megszűnt. A régens-tanács nyíltan oroszbarát politikát folytatott. A helyzet nem sokat változott Sándor király 1893-as nagykorúvá nyilvánítása után sem. Kálnokyt a kedvezőtlen szerbiai fejlemények hidegen hagyták. Úgy vélte, ez az ország a belső felbomlás felé halad, a külvilágra nem képez veszélyt, így hát nincs mit törődni vele. Még azt sem tartotta fontosnak, hogy ott esetleg újra a Karagyorgyevics-dinasztia jut hatalomra.⁵

A XX. század elejétől Ausztria-Magyarország balkánpolitikájának centrumában a szerb (délszláv) kérdés állott, a múlt század utolsó évtizedében azonban még úgy látszott, hogy a bolgár fejedelemség sorsának alakulása szabja meg az egész Balkán-kérdés kimenetelét. Kálnoky osztotta ezt a véleményt. Többször kifejtette, tart attól, hogy ha Bulgáriában ismét felülkerekednék az orosz befolyás, akkor az végzetes következményekkel járhat: az egész félsziget Oroszországhoz fordulna, s a cárizmus szoros gyűrűt vonna a kettősmonarchia köré. Ilyen fordulat azonban egyre kevésbé tűnt valószínűnek. Minisztersége

³ *E. Rutkowski: Gustav Graf Kálnoky. Eine biographische Skizze. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Bd. 14. Wien. 1961. 333, 342. II. A felfogás egyébként nem újkeletű, már Kálnoky első méltatójánál találkozunk vele. Vö. H. Friedjung: Graf Gustav v. Kálnoky. „Historische Aufsätze”, Berlin. 1919. 343. skk.*

⁴ Kálnoky jellemzéséhez felhasználtuk *Thallóczy Lajos* kiadatlan naplóját (OSzK Kézirat-tára, Quart. Hung. 2459, I. köt. 434. l.). Kálnokyról igen elítélően ír *Thallóczy*: „Regimjének markáns vonása az, hogy van külügyminiszter, de nincs külügyi politika . . . Diplomata minden ízében, előkelő szempontból mérlegelven a dolgokat, de a politikáról nincs helyes fogalma. Összes ereje nyelvén és tollában van. Ezért ha majd nem hallgatják s nem olvassák, senki sem fog rá emlékezni. . .” Uo. 68. l. (1891-ben tett bejegyzése.)

⁵ *Ministerrat für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll vom 17. April 1895. OL Filmtár, 1039. dob.; Thallóczy: i. m. 380, 434, 457. stb. II.; E. Ebel: Rumänien und die Mittelmächte von der russisch-türkischen Krise 1877/78 bis zum Bukarester Frieden vom 10. August 1913. Berlin. 1939. 59—61. II.*

utolsó szakaszában Kálnoky diplomáciai eszközökkel segítette ugyan a bolgárok küzdelmét az orosz protektorátus visszaállításának megakadályozásáért, de a fejedelemség belső viszonyaiba nem igen avatkozott bele. Ebben nem csupán a fekete-sárga arisztokrata gőgös lenézését kell látnunk (ami általában jellemző volt e kis népekkel szembeni magatartására), hanem azt is, hogy ezekben az években a bolgárok önállósulási törekvései még tökéletes összhangban voltak a Monarchia célkitűzéseivel; a cárizmus balkáni intrikái elleni védekezés összefűzte őket. A Ferdinánd—Sztambulov rezsim tevékenységével Bécsben tehát igen elégedettek voltak. A disszonancia első jelei csak 1894-ben jelentkeztek. Sztambulov bukása után érezhetően megváltozott a bolgár politikai élet atmoszférája, az eddig erősen háttérbe szorított ruszofil irányzat élénkülni kezdett. Kálnoky tudomásul vette ezt a folyamatot is; passzivitásából azonban semmi sem zökkenhetett ki.

A történeti irodalomban többen hangsúlyozták már, hogy Ausztria-Magyarország balkáni pozícióit jól kiépített szövetségi rendszer biztosította. Valóban, a Dreibund, amelyhez Románia külső társként csatlakozott, valamint az 1887-ben Angliával és Olaszországgal kötött ún. accord à trois, amelyet viszont Spanyolország egészített ki, kétségtelenül impozáns erőt tömörített. Kevésbé megnyugtató azonban a kép, ha a dolgokat abból a szempontból vizsgáljuk, hogy ezek az egyezmények mennyire jelentettek megbízható támaszt Ausztria-Magyarország fentebb vázolt speciális érdekei számára. Mindenekelőtt figyelembe kell vennünk, hogy a gyarmatokért és piacokért folyó versengés ekkortájt már az egész világot átfogó bonyolult érdekellentéteket (ill. érdekazonosságokat) produkált, meglehetősen változékonyt eredményezett a nemzetközi viszonyokban, a kormányok állásfoglalása pedig ennek megfelelően gyakran változott. Ugyanekkor mind nyilvánvalóbbá vált, hogy az európai politikában korábban oly fontos szerepet játszó keleti kérdés jelentősége halványulni kezdett. A bolgár probléma pl. az 1887-et követő évtizedben a legtöbb hatalom számára csupán egyetlen alkotóelem volt a nemzetközi élet feszültségócainak kontinenseket átfogó szövevényében. Az áttérés a „világpolitikára” nagymértékben befolyásolta Anglia és Németország, a kettősmonarchia fő szövetségeseinek magatartását. Bécsben számontartották e változásokat, de az európai hatalmi viszonyok alakulására nem tudtak érezhető befolyást gyakorolni.

Mindezeket túl a diplomáciai egyezmények jellegéből fakadó problémákat sem lehetett lebecsülni. Ismeretes, hogy az 1879-es szerződés kizárólag akkor garantálta formálisan Németország katonai támogatását, ha közvetlenül Ausztria-Magyarország területét érné támadás Oroszország részéről. Minden egyéb esetben Berlin pillanatnyi érdekei szerint alakíthatta (s alakította is) állásfoglalását. Bismarck általában azt az alapelvet követte, hogy a német érdektelenség hangsúlyozása mellett a bolgár kérdésben Oroszországot, a szerb ügyekben a Habsburg-monarchiát támogatta. Bukása után pedig az „új kurzus” ingadozásai, bizonytalan külpolitikai vonalvezetése nehezítette meg az osztrák-magyar diplomácia helyzetét. Az Angliához fűződő kapcsolat még problematikusabb volt. A Salisbury vezette konzervatívok hagyományosan Törökország fennmaradásának hívei voltak, s ezen az alapon Oroszország ellenfelei. Viszont a kontinentális hatalmak ellentéteinek kihasználása, a „fényes izoláció” előnyeinek maradéktalan kiaknázása érdekében a brit diplomácia féltékenyen vigyázott cselekvési szabadságára. A szorosok elleni esetleges orosz agresszió elhárítását célzó, 1887 decemberi megállapodás kritikus pontja éppen az volt, hogy nem kötelező akciót, hanem csupán közös eljárás kialakítását célzó kötelező konzultációt írt elő. A londoni kabinet, ha érdekei úgy kívánták, könnyen kibújhatott

ígéreteinek teljesítése alól. Amennyiben viszont a liberálisok kerülnének hatalomra, úgy még ez a felemás egyezmény is értékét veszítené. Olaszország gyenge szövetséges volt katonai szempontból, hírhedt „sakál-politikája” kezdetől fogva bizalmatlanságot szült, sőt, a Dreibund első megújítása körüli tárgyalásokon (1886/87) már mint potenciális vetélytárs jelentkezett a Balkánon.⁶

A negatívumok e korántsem teljes felsorolása jelzi annak a szövetségi rendszernek gyenge pontjait, amelyre a Habsburg-monarchia balkáni érdekei védelmezésekor támaszkodhatott. Mindezek alapján érthető, hogy ha a balkáni ügyekről volt szó, Kálnoky értékrendjében a védszövetségekkel egyenrangú helyet foglalt el az Oroszországhoz fűződő viszony. Tisztában volt azzal, hogy a 80-as évek Ausztria-Magyarország számára oly örvendetes állapota Oroszország visszavonulásának eredményeként keletkezett a Balkánon, s hogy a dolgok itteni jövője alakulása ugyancsak a cárizmus magatartásától függ elsősorban. Politikájában fontos helyet foglalt el ebben az időben is a két nagyhatalom viszonya. A bolgár válságot közvetlen követő időszakban még reális veszélyként kellett számolni egy orosz—osztrák-magyar fegyveres konfliktus lehetőségével.⁷ Kálnoky nem volt háborúspárti; mindent megtett, hogy az összeütközést elhárítsa. Nemcsak a háború elkerülhetetlen belső következményeitől félt, hanem arról is meg volt győződve, hogy Ausztria-Magyarország nem tudja legyőzni az északi kolosszust, annak tartalékai kimeríthetetlenek.⁸

A háborús feszültség azonban enyhült, a két hatalom között hamarosan helyreállt a „normális” viszony, bár a végnélküli és terméketlen tárgyalások a bolgár kérdésről tovább folytatódtak. A Berlini Szerződés értelmében Törökország mint szuverén hatalom, csak a többi nagyhatalom beleegyezése után erősíthette meg tisztségében a bolgárok által választott fejedelmet. Oroszország viszont az 1887-es bolgár nemzetgyűlést törvénytelennek, Koburg Ferdinándot trónbitorlónak, a fejedelemségi kormányt pedig illegálisnak deklarálta. Az orosz vétó miatt a probléma megoldása a szokásos diplomáciai módszerekkel kilátástalannak tűnt. Emiatt Szófiában többször felmerült az az elképzelés, hogy a gordiuszi csomót a függetlenség kikiáltásával oldják meg. Némely okmány alapján azt lehetne gondolni, mintha Kálnoky egyidőben maga is szimpatizált volna ezzel a megoldási móddal.⁹ Valószínűbb azonban, hogy az ötlet nála inkább diplomáciai nyomás eszköze volt.¹⁰ Számtalan példa mutatja, hogy a bolgároknak állandóan türelmet és óvatosságot prédikált, rendre eltanácsolta őket attól, hogy szükségtelenül élezzék az orosz—bolgár viszonyt vagy veszélyeztessék a „nyugalmat és az európai békét”.

Pétervárott kezdetben bizonyosak voltak abban, hogy az új bolgár rendszer nem lesz hosszúéletű. Bukását különböző eszközökkel maguk is igyekeztek meggyorsítani, de sem a bolgár vezetők elleni merényletek és összeesküvések, sem pedig a szomszédos országokban tevékenykedő szlavofil orosz diplomaták

⁶ Ld. ehhez *F. Fellner*: Der Dreibund. München (1960).

⁷ *Diószei I.*: Einige Bemerkungen zur Frage der österreichisch-ungarischen Ostpolitik. „Österreich-Ungarn in der Weltpolitik” Berlin. 1965. 238—240. l.

⁸ *Thallóczy*: i. m. 400. l.; Kálnoky an Liechtenstein Nr. 53. Wien, 20. März 1895. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Politisches Archiv (A továbbiakban: IHHStA PA) X. Russland, Karton 104.

⁹ *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914.* (Gr. P.) 9. Band, Berlin. 1924. Nr. 2075.

¹⁰ *Lobanov-Rostowsky à Giers.* Vienne, le 28. Septembre (10. Octobre) 1889. Архив внешней политики России, Москва. Фонд Канцелярии (A továbbiakban: АВПР ф. К.) 1889 г. дело № 92.

mesterkedései nem vezettek célra.¹¹ A bolgárok „hálátlanoknak” bizonyultak. Részben e negatív tapasztalatok alapján, s méginkább amiatt, hogy a cári diplomácia figyelme mindjobban Közép-Ázsia és a Távolkelet felé fordult, a bolgár kérdés kezdett háttérbe szorulni az orosz külpolitikában. Giers külügyminiszter 1893-ban, Bécsben átutazóban kijelentette, hogy az orosz kormányt nem érdeklik többé a bolgárok. Ferdinánd elismerését ugyan továbbra is megtagadták, mivel III. Sándor cár korábbi kategorikus kijelentéseivel túlságosan elkötelezte magát, s most presztizs-okokból nem engedhetett, de különben azt vallották, csináljanak Szófiában amit akarnak, „főjenek meg saját levükben”. S valóban, az intrikák szűnőben voltak, a leginkább kompromittált orosz diplomatákat pedig leváltották.

Bécsben tehát egyre inkább megbizonyosodtak arról, hogy a balkáni orosz érdektelenség tartóssá vált, a bolgár ügy elvesztette a cár számára izgató, aktuális jellegét. A diplomáciai iratok tanúsága szerint ezen az alapon fokozatos közeledés ment végbe a két hatalom között 1893—94 táján, ami végül is elvezetett egy írásban pontosan nem rögzített megállapodás-féléhez. Ennek lényege: Kálnoky és Giers hallgatólagosan megegyezett, kölcsönösen tartózkodni fognak attól, hogy a balkáni országok belső dolgaiba beavatkozzanak.¹²

Kálnoky politikájával kapcsolatban említést érdemel, hogy a miniszter az általa irányított *hivatalos* külpolitikában ezidőtájt érvényesülő két irányzatot: az oroszellenes tartalmú diplomáciai szövetségek meglétét és a cárizmussal megegyezést kereső tendenciát nem úgy fogta fel, mint egymást kizáró, még kevésbé mint egymást váltogató tényezőket. A szerződéseket a status quo biztosító defenzív eszköznek tartotta, amelyre akkor van szükség, ha Oroszországban, sajnálatos módon, az „akciópárt” erősebbnek bizonyulna a cár békeakaratanál, s a Monarchia pozíciói megvédésére kényszerülne. De Kálnoky még a legfeszültebb viszony idején is vigyázott, hogy a kontaktus a két hatalom között fennmaradjon, s a jóviszony mihamarabb helyreálljon. A Habsburg- és a Romanov-dinasztiát összefűző tényezőket erősebbnek érezte, mint a két birodalmat elválasztó, általa időlegesnek vélt viszálykodást. Az ideológiai megfontolások tehát fontos szerepet játszottak. A tőle származó diplomáciai okmányokban gyakran találunk utalást az európai uralkodók érdekközösségére, a monarchikus szolidaritás szükségességére. Mindez Kálnokynál nem üres szóvirág vagy diplomáciai fogás; az érvelés a miniszter legösszintébb meggyőződéséből ered. Republikánizmus, anarchizmus, szocializmus — szemében mindmegannyi szörnyű veszedelem a monarchikus Európa számára. Az ellenük való harcot minden másnál előbbrevalónak tartotta.¹³ Ilyen összefüggésben külö-

¹¹ Авантюры русского паризма в Болгарии. Сборник документов. Сост. П. Павлович. Москва, 1934; И. Панайотов: Русия, великите сили и българският въпрос след избора на княз Фердинанда (1888—1896). София. 1941.

¹² „Memoire des Freiherrn von Aehrenthal über die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Russland, 1872—1894.” (Készült 1895 júniusában.) HIIStA PA I. Geheim XXIII/b. Másolata: OL Filmtár. W 260. dob. Aehrenthal itt arról számol be, hogy amikor 1894-ben Szerbiában belső válság keletkezett, Giers jegyzékben kérte Kálnokyt, Ausztria-Magyarország ne avatkozzék be a szerbek belügyeibe. A kezdeményezést követő diplomáciai levélváltás tartalmazza a fenti negatív tartalmú megegyezést. „Ob diese Übereinstimmung in critischen Zeiten die Belastungs-Probe bestehen wird. kann nur die Zukunft lehren” — tette hozzá ekkor Aehrenthal.

¹³ „Ich glaube heute mehr noch als früher an die Erhaltung des Friedens, weil nebst dem Schrecken und dem materiellen Ruin eines modernen Krieges, jeder Monarch, jede Regierung von Tag zu Tag die inneren sozialen Gefahren wachsen sieht, gegenüber welchen der Staat ebenso wachsam sein muss, wie gegen einen auswärtigen Feind.” Kálnokynak a 8. sz. jegyzetben említett leveléből Liechtensteinhez.

nösen nagyra értékelte az osztrák császár és az orosz önkényuralkodó összefogását.

Az 1891-es kronstadti látogatást és a francia—orosz intimitás szaporodó jeleit sajnálkozva figyelte. Mivel szerinte a Franciaországhoz közeledés fő oka az volt, hogy III. Sándor bizalmatlanná vált Németországgal és Ausztria-Magyarországgal szemben, igyekezett a cárt a hármasszövetség békeszándékairól meggyőzni, s ezzel a „természetellenes kapcsolat” megszilárdulását meggátolni.¹⁴ Szerette volna elkerülni, hogy Európa két, egymással farkasszemet néző ellenséges táborra szakadjon.¹⁵ Fáradozása azonban eredménytelen maradt. Toulon után meg kellett győződnie, hogy a francia—orosz blokk kialakulása ténnyé változott. Bizonyos jelekből arra következtetett, hogy a cárizmus, megjavult nemzetközi helyzetét felhasználva, aktívabb politikára készül a Földközi-tengeren, esetleg megkísérlí a szorosok megnyitását saját hadihajói előtt. Az utóbbi elképzelés élénken foglalkoztatta. Ezzel kapcsolatos az a kezdeményezése, amely talán az egyetlen tőle kiinduló nagyobb szabású akció.

Kálnoky terve spekulatív jellegű volt. Feltételezte, hogy Oroszország a Balkán helyett ismét közvetlenül a szorosok problémáját fogja előtérbe állítani, és igyekezett erre az eshetőségre jó előre felkészülni. Célja elsősorban Anglia mozgósítása volt. A francia—orosz hajóhaddal csak az angol flotta szállhatott szembe, így a Rosebery vezette liberális kormány magatartása súlyosan esett a latba. Ugyanakkor Kálnoky megpróbálta Németország álláspontját is tisztázni. Berlin szerepe különösen fontos lett, amikor Rosebery közölte Béccsel, hogy Anglia hajlandó síkraszállni a status quoért, sőt szükség esetén egy háborútól sem riad vissza, — de abban az esetben, ha a franciák és oroszok együtt támadnának, Anglia csak akkor vállalkozhat fellépésre, ha közben a hármasszövetség (értsd Németország) a franciákat sakkban tartja. Ám ezen a ponton Kálnoky terveibe beleszólt a világpolitika. Angliának különböző gyarmati vitáiban Franciaországgal szemben jól jött volna a németek segítsége, de az éppen akkortájt, s ugyancsak gyarmati talajon (Kongó) elkezdett német—angol feszültség miatt Berlin nem sietett a szigetország helyzetét megkönnyíteni. A német elutasítás az egész vállalkozás sorsát eldöntötte. Bécs kénytelen volt Rosebery „kötelező” ígéretével beérni: Anglia mindaddig ragaszkodni fog a szorosok helyzetét garantáló nemzetközi szerződések betartásához, „amíg neki befolyása lesz az angol külpolitikára”.¹⁶

¹⁴ Kálnoky an Wolkenstein. Wien, 12. Februar 1893. HHStA PA X. Russland, Karton 99. Utasításában a miniszter kifejti, miért szükséges a cár jóindulatát megnyerni: „Dann erst würde die französische Allianz, die vor allem ein Kriegsbündnis gegen Deutschland, ein Dogma der gefährlichsten Chauvinisten beider Länder ist, ihren aktuellen Wert einbüßen. Dann könnte auch mit überzeugenden Argumenten der Beweis gelingen, dass in friedlichen Zeiten die Verbrüderung der Russen mit der korrupten Republik, mit dem durch moralischen und religiösen Atheismus durchtränkten, sittenlosen Frankreich, welches der Urquell aller revolutionären und antimonarchischen Lehren ist, nur zum Verderben des russischen Volkes und Reiches führen könnte.”

¹⁵ Ennek veszélyességét többször hangsúlyozta Lobanov orosz nagykövet előtt. Vö. B. H. Ламздорф: Дневник 1891—1892 гг. Москва. 1934. стр. 161.

¹⁶ A fentieknél elsősorban egy korabeli feljegyzésre támaszkodtunk: „Auszug aus den geh. Akten betreffend einen von Graf Kálnoky im Winter 1893—94 in London gemachten Schritt wegen energischeren Auftretens Englands in Konstant. und im Mittelmeere zur Hintanhaltung des russisch—französischen Übergewichts.” HHStA PA VIII. England, Karton 174. A központi hatalmak és Anglia közötti hosszadalmas eszmecsereéről sok dokumentumot közöl Die Grosse Politik . . . (Bd. 9) válogatása egyoldalú és szembeötlően elfogult Németország javára.

A tulajdonképpeni célt: Anglia tényleges elkötelezését és Németország támogatásának biztosítását tehát nem sikerült elérni. A kudarc mégsem járt komolyabb következményekkel. Oroszország feltételezett aktivizálódása Konstantinápolyban nem következett be, és az említett orosz—osztrák-magyar közeledést a Balkánon semmi nem zavarta meg.¹⁷ Egyelőre nem hoztak változást a Pétervárott végbement személyeserek — II. Miklós trónralépése és Giers halála — sem. Az orosz külpolitika irányítását a volt bécsi nagykövet, Lobanov herceg vette át. Az ő felfogása sok mindenben hasonlított Kálnoky nézeteihez. Azok közé tartozott, akik kívánatosnak tartották a két hatalom balkáni együttműködését. Ennek alapján Kálnoky úgy gondolta, hogy a fennálló balkáni viszonyokat konzerváló formális megegyezés a cárizmussal csupán idő kérdése már.

A Monarchia külpolitikai helyzetét változatlanul igen kedvezőnek tartotta.¹⁸ Amikor az Agliardi-affér kapcsán lemondásra kényszerült, azzal büszkélkedett, hogy sikerült elsimítania a keleti bonyodalmakat és az ügyeket a legteljesebb rendben hagyja hátra.¹⁹ Nem kellett sok idő ahhoz, hogy a hangulat gyökeresen megváltozzék Bécsben.

*

1895 májusában az ifjabb *Goluchowski Agenor* lett Kálnoky utóda. A rendelkezési állományba helyezett volt bukaresti követből váratlanul Ausztria-Magyarország első diplomatájává kinevezett Habsburg-hű galíciai arisztokrata hivatalbalépésekor ugyancsak derűlátóan nyilatkozott a Monarchia nemzetközi helyzetéről. Azt ígérte, változatlanul folytatni fogja a korábbi politikát. Az ígéret megtartása, a Kálnoky-vonal töretlen továbbvitele azonban hamarosan komoly akadályokba ütközött. A közel-keleti helyzet bonyolultabbá vált, az események Ausztria számára kedvezőtlen fordulatot vettek, és ekkor kiderült, hogy Goluchowski korántsem képes mindenben hű maradni elődjének hagyományaihoz. Különösen távol állt tőle az események csaknem passzív tudomásulvétele.

A százados keleti kérdés a 90-es évek közepén újra akut stádiumba lépett. Kezdetét az örmény probléma napirendre kerülése jelentette 1894/95 telén. Az osztrák-magyar diplomáciát maga az örmény kérdés nem érdekelte, de kizugárzása, az európai Törökországra gyakorolt hatása már annál inkább. Az itt élő népek felszabadító mozgalmának megerősödése veszélyeztette volna a status quo-t. E terület (főleg Makedonia) sorsa régóta foglalkoztatta a szomszédos kis országokat, amelyek arra számítottak, hogy a török uralom felszámolásakor megszerezik maguknak a „török örökséget”, vagy legalábbis egy részét. Diplomáciájuk erősen készült e feladat megvalósítására. Közülük különösen a bolgárok fejtették ki nagy aktivitást. Amikor Goluchowski a Ballhausplatzra került, a Balkánon szolgálatot teljesítő osztrák-magyar diplomaták már jelezték

¹⁷Thallóczy találon jegyezte meg: „Van egy szerencséje: minden jól sikerült, akkor volt házi orvosa a Monarchiának, mikor csak katarkális bajai voltak. Lesz-e mersze akarni, ha majd akutabb bajaink lesznek, nem tudom.” *Thallóczy*: i. m. 68. l.

¹⁸A már említett 1895. április 17-i közös minisztertanácson mondta: „Ich glaube sonach, dass die allgemeine Situation für die Monarchie günstig ist und dass sich in der weiteren Entwicklung eine noch ruhigere und bestimmtere Friedenstimmung herausbilden wird, so dass man wird daran [denken] können, sich weniger mit den äussern und mehr mit den inneren Zuständen zu beschäftigen und in einer allerdings noch nicht zu bezeichnenden Zukunft auch in den militärischen Forderungen einen Nachlass eintreten zu lassen.”

¹⁹*II. Friedjung*: i. m. 360. l.

aggodalmukat az örmény mozgalom serkentő hatása nyomán kibontakozó fejlemények miatt. A konstantinápolyi nagykövet, Calice nyugtalanzkodott, hogy az egyre nagyobb méreteket öltő bulgáriai makedón agitáció (s a török hatóságok ezzel összefüggő zaklatásai a bolgár fejedelemséggel határos tartományokban) beláthatatlan következményekkel járó véres tragédiákhoz vezethetnek. De Bécsben akkor még bíztak a Monarchia intő szavának erejében, mely a bolgárokat visszatartja attól, hogy az egyre veszélyesebb játékban túl messzire menjenek.

Ám a bolgár kormány ígéretei ellenére a makedón agitáció tovább erősödött. A fejedelemség területén szabadcsapatok (cseták) alakultak a makedóniai testvérek „felszabadításának” jelszavával. A cseták szervezésében bolgár tisztek is részt vettek. Közben a bolgár—török határon a fegyveres incidensek száma egyre nőtt. A Sztambulov-rezsim bukása után alakult Sztóilov-kabinet belső bázisa gyenge volt és nem tudott, de taktikai okokból valószínűleg nem is akart szembeszállni a fejedelemséget elárasztó agitációval, amelyet ilyen vagy olyan formában valamennyi ottani politikai párt támogatott. Közben a makedón mozgalommal párhuzamosan egy másik külpolitikai jellegű vállalkozás is kibontakozott. Hosszas előkészületek után 1895 júniusában egy nem hivatalos, de magas szintű delegáció indult Szófiából Pétervárra III. Sándor sírját megkoszorúzni. A kegyes célnál azonban fontosabb volt a csaknem egy évtizeddel korábban megszakadt orosz kapcsolatok felújítása. Bécsben most figyeltek fel arra, hogy a fejedelemségben megerősödött és mozgásba jött az oroszbarát párt. Úgy látták, tevékenységét a hivatalos orosz körök kezdik pártfogolni. A bolgár küldöttség, amelyet hivatalos személyek, köztük a cáer is fogadott, Pétervárott tárgyalásokat kezdett a kibékülésről.

Az osztrák-magyar külpolitika irányítói kezdetben úgy vélekedtek, hogy a deputáció nem képviseli a kormány és Ferdinánd fejedelem véleményét. Így a veszélyt eleinte abban látták, hogy ha Oroszország kemény árat szab a kibékülésért, akkor elkerülhetetlenné válik a küzdelem a bolgár kormány és a Pétervár igényeit kielégíteni akaró oroszbarát párt között. Kettejük harca könnyen polgárháborúba sodorhatja az országot — aggodalmaskodtak Bécsben. Az eseményekből valóban erre lehetett következtetni: Szófiában a nyílt utcán merényletet követtek el Sztambulov ellen, s a bukott diktátort, az oroszoktól való elszakadás és önállósulás megteremtőjét halálosan megsebesítették. Ugyanekkor tetőzött a tavasszal kezdődött eseta-mozgalom is. Törökországba átjutott bolgár cseták megpróbálták felkelést kirobbantani Makedóniában. Egy határmenti kisvárost néhány órára sikerült is elfoglalniuk. A mozgalom körül támadt széleskörű visszhang tovább növelte a pétervári zarándokút és a szófiaii gyilkosság-kiváltotta nagy felindultságot. A legkellemetlenebb az volt, amikor a Monarchia vezetőinek be kellett ismerniök: az Ausztria-Magyarország számára oly váratlan és szomorú fejleményekre korántsem a Sztóilov-kabinet vagy Ferdinánd fejedelem akarata ellenére, hanem éppen ellenkezőleg, az ő belecgyezésükkel és támogatásukkal került sor.

Az események a Ballhausplatz összes előzetes elképzeléseit halomra döntötték. A gyorsan pergő drámai fordulatok rádöbbenették az osztrák diplomáciát a helyzet komolyságára, a megelőző változások igazi jelentőségére. Az események időbeli egybeesése Ausztria-Magyarország számára felette kényelmetlen dolgok koncentrált megjelenését eredményezte. Mindez olyan nagyfokú feszültséget eredményezett, amekkorát a még eléggé tapasztalatlan Goluchowski impulzív természete alig tudott elviselni. A korábbi nagy optimizmust sötét aggodás vál-

totta fel. Ki emlékezett ekkor a Kálnoky-féle politika töretlen folytatásáról alig néhány hónapja elhangzott beköszöntő szavakra?²⁰

Goluchowski egy beszélgetés során Kapniszt bécsi orosz nagykövet előtt kijelentette: attól tart, hogy a fejedelemségen belső anarchia lesz úrrá és a bolgár kérdés teljes egészében újra napirendre kerül.²¹ Arról természetesen ez alkalommal nem szólt, ami talán még jobban izgatta: az eseményekből azt olvasta ki, hogy a pétervári kormány magatartása Bulgária irányában megváltozott. Oroszország feladta korábbi visszavonultságát és ismét aktivizálódik a Balkánon. Attól félt, hogy a cárizmus megkísérli befolyásának visszaszerzését először talán csak Bulgáriában, később esetleg másutt is. Nyilvánvaló volt, hogy ha az aggodalmak beigazolódnak: a cárizmus valóban megváltoztatta politikáját, akkor a kettősmonarchia többé nem maradhat az események passzív szemlélője. Goluchowski közölte a bolgárokkal, hogy Ausztria megvonja tőlük támogatását és jóindulatát, ha országukat „egy harmadik állam szolgálatába állítják”.²² Az oroszokkal szintén határozott hangon tudatta, Ausztria-Magyarország nem fogja engedni, hogy bármely hatalom kiváltságos helyzetet igényeljen magának Bulgáriában.²³ Az udvari körök ijedt harciasságát jól tükrözik a német diplomáciai iratok is.²⁴

A hivatalos orosz politika váltig hangoztatta, irányvonala nem változott, nem fog beavatkozni Bulgária belső ügyeibe, a kibékülés még a jövő zenéje. Lobanov és Kapniszt kijelentéseit Goluchowski kétkedéssel fogadta. Sokáig még az orosz külügyminiszter őszinteségét is kétségbe vonta, s iránta tanúsított bizalmatlansága később sem tűnt el teljesen. Goluchowski a pétervári politikában ekkortájt két irányzatot vélt felfedezni. A Lobanov-féle, addig Ausztria-Magyarországgal együttműködő konzervatív irányzattal szemben álltak a Pobedonoszev-vezette pánszlávisták, akik nyíltan tüzelték a russzofileket Bulgáriában.²⁵ Mindkét csoportnak volt befolyása. Az orosz külpolitikában az abszolutizmus még csorbítatlan volt: a cár döntésétől függött minden. A fiatalon trónra került II. Miklósnak önálló elképzelései nem voltak. Határozatlan és könnyen befolyásolható természete közismert volt. Bécsben számolni kellett azzal, hogy az eddig hangadó konzervatív irányzat háttérbe szorulhat, de legalábbis a szlavofilek nyomására változtatni kényszerül korábbi magatartásán (amit néhány jel a bolgár deputáció látogatása kapcsán már jelzett). Volt egy másik bizonytalansági tényező is. A rendkívül nagy aktivitást kifejtő orosz külpolitikában ellentmondó vonások mutatkoztak, a világ egymástól távoleső pontjain zajló vállalkozások koordinálatlannak tűntek. A Távols-Keleten élesedtek az angol—orosz ellentétek (a kínai kérdésben), míg a Közel-Keleten a két hatalom együttesen próbálta a szultánt az örményeknek adandó reformok elfogadására bírni. Afrikában viszont olasz—orosz elhidegülés (közvetve ismét angol—orosz ellentét)

²⁰ Az osztrák-magyar álláspont részletesebb kifejtését ld. *Palotás E.*: Die bulgarische Frage und das Verhältnis Österreich-Ungarns zu Russland beim Debüt des Aussenminister Goluchowski. In: „Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae”. Sectio Historica, tomus VIII, Budapest 1966, pp. 139—159.

²¹ Kapnist à Lobanov-Rostowsky, confidentielle. Vienne, le 25 (13) juillet 1895. ABPIР ф. К. 1895 г. дело № 111.

²² Goluchowski an Burian, vertraulich. Wien, 22. August 1895. HHStA PA XV, Bulgarien Karton 35.

²³ „Aufzeichnung über eine Unterredung des Grafen Goluchowski mit dem russischen Botschafter Grafen Kapnist. Wien, 13. August 1895.” HHStA PA X, Russland Karton 104.

²⁴ Gr. P. Bd. 10, Nr 2488.

²⁵ Ld. a 23. sz. jegyzetet.

volt kialakulóban Abesszínia miatt. Ennek alapján nehéz volt megítélni, hogy a bolgár ügynek milyen szerepet szánanak Pétervárotnak.

A bolgár kérdés még nagyon élénken foglalkoztatta Bécsset, amikor 1895 őszén olyan vészjósló események bontakoztak ki a Közel-Keleten, amelyek a korábbiaknál sokszorta súlyosabb bonyodalmakkal fenyegettek: beköszöntött a soronlevő krízis Konstantinápolyban. Az örmény kérdés, majd a makedóniai (és bolgár) fejlemények után a politikai barométer súlyosabb vihart jelzett, ezúttal magában a török fővárosban. A helyzet egyre kritikusabbá vált, hamarosan hasonlítani kezdett az emlékezetes 1876-os fordulatot megelőző szituációra. A kialakult válságállapotban az európai megfigyelők egyre inkább elkerülhetetlennek és igen közelinek tartották a szultáni birodalom teljes esődjét és felbomlását, annak összes szükségszerű következményével együtt. Így tudósította Bécsset Calice konstantinápolyi nagykövet is. A még mindig nyitott bolgár kérdés (amely a balkáni ügyek közül változatlanul a legfontosabb volt Ausztria-Magyarország számára) ettől kezdve a sokkal nagyobb horderejű általános keleti kérdés részeként, annak alárendelve foglalkoztatta a Ballhausplatzot. Ilyen körülmények között a Monarchia vezetőinek mindenekelőtt arról kellett dönteniük, méghozzá Oroszország balkáni aktivizálódási készségéből kiindulva, hogy mi legyen Ausztria-Magyarország álláspontja a cári birodalommal, pontosabban annak közel-keleti terveivel kapcsolatban.

A külpolitikai irányvonal kérdésében a vélemények megoszlottak. A vita arról folyt, hogy az elméletileg elképzelhető két út közül melyik előnyösebb a kettősmonarchia számára: Angliával és a hármasszövetség tagjaival együtt határozottan szembezügelni minden olyan orosz próbálkozással, amely a válságot kihasználva Konstantinápoly vagy a szorosok megszerzésére tenne kísérletet, avagy éppen fordítva, tárgyalásokat kezdeni a pétervári kormánnyal és közvetlen osztrák-magyar—orosz megállapodással biztosítani Ausztria-Magyarország érdekeit. Az utóbbi megoldásnak a legfelső körökben éppúgy voltak hívei, mint a legfontosabb posztokat betöltő diplomaták között. A külügyminiszter hosszú ideig más véleményen volt. Abból indult ki, hogy az adott körülmények között csak úgy lehet a cári birodalommal megállapodni, ha a Habsburg-monarchia eleve lemond a status quo fenntartásának lehetőségéről. Ebbe Goluchowski semmiképp sem akart beleegyezni.

A német forrásokból tudjuk, Ferenc József és külügyminisztere nagyon határozottan vallották a német szövetséges előtt, hogy Ausztria kész szembe szállni az északi kolosszus expanziójával. Bár a Habsburg-birodalom vezetői mindenki másnál gyakrabban hivatkoztak a kettősmonarchia nagyhatalmi voltára és állandóan ennek megőrzéséről beszéltek, mégis ők maguk tudták legjobban, hogy belső gyengesége miatt Ausztria-Magyarország erre egyedül nem képes. A nagyhatalmi pozíció Oroszországgal szembeni megóvásánál a fő teher a szövetségesekre hárult.

A válság elmélyülésekor Goluchowski tehát Németországnál és Angliánál keresett támogatást. Mint említettük, Kálnoky néhány évvel korábban, kizárólag elvi megfontolásból, már megpróbálta aktivizálni Ausztria-Magyarország két legfontosabb szövetségesét. 1895 őszén Goluchowski ugyanarra az útra lépett, amelyen elődje, nem is oly régen, egyszer már kudarcot vallott. Kálnoky akkor nem kényszerítő szükség vezette, csupán fel akart készülni a várható változásokra. 1895 őszén viszont a helyzet egészen más volt. Ekkor a diplomatavilág meg volt győződve arról, hogy a keleti kérdésben bekövetkezett a sorsdöntő pillanat. A mindenki által várt, küszöbönálló fordulat sürgössé tette

a tényleges helyzet tisztázását. Goluchowski szerette volna Berlint arról meggyőzni, hogy káros az adott helyzetben továbbra is mereven ragaszkodni az ismert német érdektelenségi állásponthez, amivel eddig kitértek a balkáni ügyek megtárgyalása elől, hiszen Ausztria gyengülése egyben a Dreibund gyengülését is jelentené. Sok remény mégsem lehetett Berlin megnyerésére, mert ekkor, az újabb német—orosz közeledés idején, feléledtek a bismarcki eszmék, amelyek Ausztria-Magyarország és Oroszország egyezkedését tartották Németország számára egyedül előnyösnek.

Mivel Oroszország elleni védekezésről volt szó, elsősorban Anglia jöhetett számításba. 1895 júniusában ismét kormányra került Salisbury. Az angol kabinet-változástól sokat vártak Bécsben. Bízta abban, hogy Salisbury a konzervatívok hagyományos „turkofil” politikájához híven az accord à trois vonalat fogja felújítani. Hatalomrakerülése után bizonyos jelekből kétségtelenül erre lehetett következtetni. Az angolok támogatták Ausztria-Magyarországot a bolgárok hazafias felbuzdulásának lehűtésében. Az örmény kérdés kapcsán Salisbury ismételten a status quohoz való ragaszkodásáról biztosította Goluchowskit, sőt az osztrákok érdeklődésére félreérthetetlenül kijelentette: ragaszkodik az 1887-es szerződésekhez.²⁶ Mindez biztató volt.

Augusztus elején azonban, amikor sor került az első személyes találkozásra Goluchowski és Hohenlohe német kancellár között, a külügyminiszterre kellemtelen meglepetés várt. Hohenlohe ugyanis beszámolt neki az angol miniszterelnök és Hatzfeldt londoni német nagykövet között folyó tárgyalásról. Salisbury ennek során közölte, véleménye szerint eljött az európai török uralom alkonya, ezért ő szükségesnek tartja, hogy a baráti hatalmak már most rögzítsék az Oszmán Birodalom felosztásával kapcsolatos kölcsönös érdekeiket. Goluchowskit meglepte a hír. Közölte a kancellárral, hogy Salisbury vele más hangnemben tárgyalt eddig. Hangsúlyozta, Ausztria-Magyarország ragaszkodik a status quohoz és elképzelhetetlennek tart bármiféle „kompenzációs” politikát.²⁷ Hohenlohe és Goluchowski egyetértettek abban, hogy igyekezniük kell az angol politika irányítóját visszavezetni a status quo biztonságos vizeire. Az osztrák-magyar külügyminiszter Salisbury iránti bizalma mégis meggyengült: az angol miniszterelnök nyilvános beszédben is megerősítette, hogy mint közeli lehetőséggel számol Törökország összeomlásával.

Goluchowskit ekkoriban kezdte foglalkoztatni az a probléma, hogy mi legyen Ausztria-Magyarország álláspontja az 1887-es szerződés esedékessé váló megújításával kapcsolatban. Erről kikérte vezető diplomatái véleményét. Az akkori nézeteket jól tükrözi az a többszöri levélváltás, amely a külügyminisztérium irányítói és Calice között zajlott le ebben az időben. Goluchowski álláspontja legvilágosabban a hozzá közelálló Zwiedinek 1895. szeptember 25-i leveléből derül ki:²⁸ Ha Ausztria-Magyarország nem akar veszélyes függőségbe kerülni Oroszországtól, akkor ezt a hatalmat távol kell tartania a Balkántól. Oroszország célja, amiről sohasem mondott le, Konstantinápoly megszerzése és a Fekete-tenger orosz beltengerré változtatása. Ha Oroszország hozzájut Konstantinápolyhoz, akkor nem csupán Bulgária szabad autonóm fejlődése

²⁶ „Hauptmomente der geheimen Verhandlungen mit England.” IIIStA PA I, Karton 462; J. A. S. Grenville: Goluchowski, Salisbury and the Mediterranean Agreements, 1895—1897. The Slavonic and East European Review, No. 87 (June 1958), pp. 344—345.

²⁷ „Aufzeichnung der Unterredung mit Fürst Hohenlohe über die Beziehungen zu England. 9. August 1895.” IIIStA PA I, Karton 462.

²⁸ IIIStA PA I, Karton 462.

szűnnék meg; Szerbia és Románia szintén orosz befolyás alá kerülne. Az így túlsúlyba jutó cári birodalom Ausztria-Magyarországot délről és keletről teljesen bekerítené és meggátolná kereskedelmi kapcsolatainak fejlesztését a Kelettel. Oroszországgal megegyezni viszont csak akkor lehetne, ha Pétervár beleegyeznék abba, hogy a szorosokat megnyissák valamennyi nagyhatalom hadihajói előtt. Oroszország erre ugyanúgy nem hajlandó, mint arra, hogy elősegítse egy olyan Bulgária autonóm fejlődését, amely nem a cári akaratához igazítja magatartását. Mi tehát — szögezi le a szerző a Ballhausplatz álláspontját — nem engedhetjük meg, hogy Oroszország szabad kezet nyercsen balkáni terveinek végrehajtására. Ebben rejlik a két nagyhatalom érdekellentéte, amelyre nem lehet békés megoldást találni. Mindebből számára egyetlen következtetés adódik: ragaszkodni kell a status quohoz.

Csak olyan szövetség értékes nekünk — folytatódik a levél—, amely védi ezt az elvet. Németország biztosítja keleti határunkat az orosz támadástól. Ha pedig Oroszország balkáni vállalkozásba kezdene, Anglia és Olaszország velünk közösen lép majd fel a status quo érdekében. Kétségtelenül előnyösebb lenne számunkra, ha Anglia az eddig inkább akadémikus jellegű megállapodás helyett szabályos kötelezettséget vállalna; ha ezt az ottani parlament viszonyok lehetetlenné teszik, akkor értékes marad nekünk az érdekközösségről szóló régi 1887-es megállapodás is. A fejtegetést az a gondolat zárja, hogy az Oszmán Birodalom léteére a törökországi belső feszültségek, nyugtalanságok mindaddig nem képeznek igazán komoly veszélyt, amíg valamely erőteljes külső [nyilvánvalóan orosz] ösztönzés nem támogatja őket. Ha a Dreibund és Anglia közösen és nyíltan síkraszáll a status quo érdekében, akkor a végső megoldás hosszú időre kitolódhat, ezalatt a balkáni államok konszolidációja, megerősödése előrehalad és az európai török örökséget nyugodtan nekik lehet átengedni — hangzik az optimista befejezés.

A gondolatsor szinte kizárólag hipotézisekből áll. Számunkra kétségtelen, hogy az adott viszonyok között ezeket az elképzeléseket nem lehet teljesen irreálisnak minősíteni, de azt is hozzá kell tennünk, hogy az egész következtetés buktatója abban a — mint láttuk, szintén nem teljesen alaptalan — meggyőződésben rejlik, hogy Salisbury visszatérése az angol kormány élére egyben a „turkofil” angol politika újjáéledését is jelenti, s hogy az új konzervatív kabinet hajlandó lesz erővel megakadályozni Oroszország esetleges előretörését. Goluchowski ekkor még azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy a brit miniszterelnök csatlakozni kíván a Dreibundhoz, s kész volt őt ebben támogatni.

A külpolitikai orientációval kapcsolatos véleményesere további ismertetése előtt érdemes talán röviden összevetni Goluchowski koncepcióját elődje elgondolásával. Kálnoky idején a külpolitikában hosszú ideig a konzervatív-defenzív irányvonal dominált. Goluchowski hivatalbalépésével ez a Balkán-politika alapvetően nem változott meg: mind Goluchowski, mind Kálnoky jelszava a status quo volt. Politikájukban mégis lényeges különbség észlelhető. Kálnokynál a hangsúly a konzervatív jellegen volt. Ideológiai okokból elsősorban az együttműködés lehetőségeit kereste Oroszországgal, s e politika sikerében rendületlenül bízott. Minisztersége utolsó szakaszában a látszólagos balkáni szélesend csak megerősítette ebben a törekvésében. Goluchowski — éppen ellenkezőleg — miniszteri pályafutása kezdetén rendkívül bizalmatlan volt a pétervári kormányval szemben. Magatartásában tükröződött személyes oroszellenes beállítottsága, és erősen érződött a megváltozott nemzetközi helyzet hatása. A pánszláv irányzat felülkerekedésének réme a bolgár kérdés újbóli kiéleződése óta szüntel-

len kínoztta. Úgy vélte, a mélyülő keleti válság szinte csábít a szultáni birodalom felbomlásának meggyorsítására, a messzemenő orosz tervek realizálására. Ebben rendkívüli veszélyt látott. Kialakult meggyőződése szerint Oroszország aktivizálódása nem egyszerűen csak sérti a kettősmonarchia balkáni érdekeit, hanem szükségszerű következményként fenyegetést jelent magának a dualista rendszernek a létére. A *védekező* feladat megvalósításakor egyetlen megoldást tartott előnyösnek. Olyan európai koalíciót szeretett volna létrehozni, amely képes meggátolni mindenfajta erőszakos változást a Balkánon. De amíg Andrassy 1878-ban a már kialakult európai koalícióra támaszkodva hajlandó volt egy Oroszország elleni preventív háborúra is, addig Goluchowski számára bármiféle katonai megoldás elképzelhetetlennek tűnt. Preventív háború helyett ő preventív *elriasztásról* álmodozott — szeretete volna Oroszországra kényszeríteni „Európa” akaratát.^{28a} Ez Anglia aktív támogatása nélkül természetesen megvalósíthatatlan volt.

A stratégiai elképzelésekkel kapcsolatban talán azt is érdemes megemlíteni, hogy korábban az osztrák-magyar Balkán-politika fő célkitűzése egy nagy déli szláv állam létrejöttének megakadályozása volt. Andrassy először Nagyszéria ellen küzdött, később, amikor az oroszok a bolgárokról építettek, Bulgária ellen. Egy ilyen orosz segítséggel kreált és mindenben Oroszországra orientálódó állam veszélyeztette volna a Monarchia nagyhatalmi pozícióit. A 90-es évek közepén másként alakultak a dolgok. Goluchowski félelmének tárgya elsősorban maga Konstantinápoly volt. Attól félt, hogy ha Oroszországnak sikerül ott megvetnie a lábát, akkor hihetetlenül megnő majd hatása; a vonzásnak a balkáni népek képtelenek lesznek ellenállni, sőt még Ausztria-Magyarország délszláv alattvalói sem tudnak e hatás alól szabadulni. A különbség kettejük között tehát az, hogy Andrassy orosz protektorátus alatt, de mégis önálló déli szláv államalakulattal számolt és tartott veszélyesnek, Goluchowski előtt viszont közvetlen orosz expanzió rémképe lebegett és az abból fakadó végveszély. Ez a legfőbb oka annak, hogy hosszú ideig hallani sem akart semmiféle megegyezésről Oroszországgal, mert ezt a végzetes irányba tett első lépésnek tekintette.

Térjünk most vissza az 1895-ös őszi vitára. A konstantinápolyi nagykövet több levélben részletesen kifejtette véleményét.²⁹ Calice óvta miniszterét a túlzott reményektől. Érdekes módon nem azt bizonygatta elsősorban, hogy Anglia nem fog nagyon ragaszkodni az 1887-es szerződéshez, bár utalt ennek lehetőségére, hanem azt hangsúlyozta, hogy az accord à trois eredeti formájában nem nyújt biztonságot Ausztria-Magyarországnak. Emlékeztetett arra, hogy időközben megváltoztak a körülmények: létrejött a francia—orsz. blokk, megnőtt Oroszország szárazföldi és tengeri ereje, s főleg megváltozott Bulgária magatartása. Míg 1887-ben a fejedelemséget az oroszokkal szemben kellett védeni, addig most ez az ország önként hajlandó csatlakozni a cárizmushoz. Az 1887. decemberi szerződés 7. és 8. pontját ebben az esetben nem lehet realizálni.

^{28a} „... es mir gerade in diesem Augenblick umso ratsamer und erwünschter erscheine unsere Gruppe durch Heranziehung weiterer Elemente zu stärken, als in der Politik des St. Petersburger Cabinetts eine grosse Unruhe zum Vorschein komme und die Vorgangsweise der russischen Regierung in den letzten Monaten gewiss nicht geeignet sei grosses Vertrauen einzuflossen. Gerade aus diesem Grunde hielt ich es für sehr wichtig, sowohl Spanien als auch England an den Dreibund fester zu binden und könnte ich nicht umhin der Hoffnung Ausdruck zu geben, dass man in Berlin bedacht sein werde, auch Schweden für die Ziele unserer Politik zu gewinnen.” „Aufzeichnung über eine Unterredung des Grafen Goluchowski mit dem deutschen Botschafter Grafen Eulenburg. Geheim. Wien, 1. September 1895.” HHStA PA I, Karton 478.

²⁹ Calice an Zwiedinek, 26. September; 3. Oktober 1895. IIIStA PA I, Karton 461.

Calice szerint az accord à trois felújításához más előfeltételek szükségesek: garanciát kell szerezni arra, hogy Bulgária és Törökország az eljövendő válságban velünk s nem ellenünk lesz, valamint arra, hogy orosz támadás esetén feltétlen számíthatunk Németországra: szárazföldi háborúban Anglia és Itália aligha tudnának érezhető segítséget nyújtani. Amíg ezek a biztosítékok hiányoznak, addig nem szabad a régi szerződéshez változatlan formában ragaszkodnunk, mert az új viszonyok között az veszélyezteti a Monarchiát, ahelyett, hogy védené. A közel-keleti helyzet napról napra változik, előre nem látható fordulatok adódhatnak, ezért nem szabad kezünket most megkötnünk. Az angolokkal szemben legjobb halogató taktikát alkalmazni — javasolta a nagykövet. Véleménye nemcsak azért érdekes, mert ő volt a keleti ügyekben a legtapasztaltabb osztrák diplomata, hanem azért is, mert 1887-ben éppen ő sürgette a szövetségkötést Angliával.

Calice tehát nagyobb óvatosságot kért az Angliával kapcsolatos kombinációkban. Javasolta, ne ejtsék el végleg azt az alternatívát sem, hogy Oroszországgal megállapodásra lehet jutni elfogadható feltételekkel is. Mások sem helyeselték Goluchowskinak azt a túl optimista álláspontját, hogy, minden kétely ellenére, Angliának végeredményben érdeke Konstantinápoly védelmezése, és adott esetben ez a tény fogja megszabni London magatartását. Az augusztusban megrendült bizalom teljes visszaállítása többé nem sikerült az angoloknak, bár fáradoztak ezirányban. Októberben Salisbury újra megkísérelte meggyőzni Bécsset, hogy Anglia számára egyedül a status quo fenntartása előnyös. A lezajlott konzultációk hatására azonban Goluchowski már kezdte belátni: túl általánosak az angol miniszterelnök biztosítékai. Egyetértett Caliceval, legjobb halogatni a formális megújítást mindaddig, amíg a szituáció a Keleten nem tisztázódik. Ilyen értelmű utasítást küldött Londonba.³⁰ Kételyeit a későbbi fejlemények megerősítették.

A török fővárosban a feszültség november elején érte el tetőpontját. Calice egyre nyugtalanítóbb jelentéseket küldött, sőt felhatalmazást kért, hogy sürgős esetben külön utasítás nélkül megtehesse minden szükségesnek látszó intézkedést. Hiszen egy forradalom, a szultán trónfosztása, vagy esetleg egy ellenszultán felbukkanása — írta — egyáltalán nem elképzelhetetlen. A többi nagykövet már felkészült az anarchiára — tette hozzá.³¹ Valóban így volt: a Földközi-tengeri angol flottát Konstantinápoly közelébe vonták ekkorra össze. S éppen, amikor e válság előszele már megérintette Bécsset, Szögyény nagykövet Berlinből azt a szenzációs értesülést közölte miniszterével, hogy a német—angol tanácskozásokon Salisbury valójában nem előrelátó konzultációt, hanem konkrét felosztási tervet javasolt a németeknek, amelyben — többek között — az olaszoknak szánta Albániát.³² A hír villámsapásként hatott Bécsben.

Hát mégis igazak azok a kósza hírek, miszerint a britek sem idegenkednek a keleti kérdés „megoldásától”, akár Törökország feldarabolása árán is? Goluchowski mindaddig azt hitte, csak az oroszoktól lehet ilyen merényletet várni. Most már az angoloktól is félnie kellett. A német császár jóvoltából hozzá eljutott cáfolhatatlan bizonyítékok porrá zúzták Angliával kapcsolatos ábrándjait. Nagy felindultságában született meg november 12-i javaslat, amellyel

³⁰ Goluchowski an Deym, Telegramm. Wien, 8. November 1895. Uo.

³¹ Calice an Goluchowski, privat. Constantinopel, 7. November 1895. HHStA PA XII, Türkei Karton 163.

³² Szögyény an Goluchowski, streng geheim. Berlin, 9. September 1895. HHStA PA I, Karton 461.

felszólította a nagyhatalmokat, hozzanak létre a Földközi-tenger keleti medencéjében egy közös egyesített hajóhadat. Úgy képzelte, ezt a nemzetközi flottát bármilyen konstantinápolyi bonyodalom esetén — akár a szultán akarata ellenére is — a hatalmak konstantinápolyi képviselői a török fővároshoz rendelhetik a „rend helyreállítására”. Goluchowski azt remélte, hogy a szorosok ilyen kollektív megszállása alkalmas lesz mindenfajta egyoldalú kaland meggátlására, akár az oroszok, akár az angolok próbálkoznának a szorosokra történő erőszakos flottabetöréssel kikényszeríteni Törökország azonnali felbomlását. Amint az várható volt, Oroszország egyáltalán nem szándékozott beleegyezni a szorosokra vonatkozó nemzetközi szerződések felrugásába. Félt, hogy ezáltal veszélyes precedenst teremt. Így a november 12-i javaslat hamar kútba esett. Goluchowski első önálló diplomáciai kezdeményezése, amely sajátos kísérlet volt az ún. európai koncert feltámasztására, számára kizárólag keserű tapasztalatot hozott.

Bár a rettegte várt konstantinápolyi anarchia és a vele járó bonyodalmak novemberben nem következtek be, a közel-keleti helyzet továbbra is aggasztotta az érdekelteket. A bizonytalanság továbbra sem szűnt meg Bécsben. Goluchowskit a novemberi kudarc, a hatalmak sikertelen próbálkozásai a törökországi reformok kérdésében és nem utolsósorban a feléje szüntelenül záporozó tanácsok (a németek is állandóan azt prédikálták, nem szabad az angoloknak hinni, azok csak másokkal akarják maguknak a gesztenyét kikapartatni) arra készítették, hogy egy utolsó erőfeszítéssel végleg tisztázza az angol szövetség értékét, nyílt színváltásra kényszerítse Londont. 1896 elején olyan hír röppent fel, hogy az angolok és az oroszok azt tervezik, Konstantinápolyt kettejük kondomíniumává alakítják. Bár a hírt mind London, mind Pétervár hamarosan megcáfolta, Bécsben az ügyet Salisbury két értelmű magatartása újabb bizonyítékként kezelték.

Goluchowski ekkor már belátta és vallotta, hogy az angol politika Ausztria-Magyarország irányában megváltozott 1887 óta. London fel akarja cserélni a szerepeket: míg a nyolcvanas években Anglia védte flottájával Konstantinápolyt, addig most az angolok ezt nem ígérik, hanem Ausztria-Magyarországot tolják előtérbe és maguknak igyekeznek szabad kezet biztosítani. A miniszter elhatározta, csak akkor újítja meg az 1887 decemberi szerződést, ha Anglia ezáltal félremagyarázhatatlan módon elkötelezi magát. Ilyen értelmű javaslatot küldött Londonba. Tervezetében tulajdonképpen már nem a régi szerződés módosításáról, hanem inkább egy új szerződés megkötéséről volt szó. A leglényegesebb változás az volt, hogy amíg a korábbi egyezmény csak a felek közötti konzultálást írta elő, addig az új javaslat szerint a szerződő országok egyrészt pontosan meghatározott kötelezettségeket vállalnak Konstantinápoly védelmére, ha azt veszély fenyegetné, másrészt lemondanak mindenfajta provokatív politikáról és egyoldalú akcióról.³³ A kategorikus kérdésre végül világos válasz jött. 1896. február 4-én az angol miniszterelnök közölte Goluchowskival, hogy nem járul hozzá a kért módosításokhoz.

Az angol visszautasítás az accord à trois politika halálos ítélete volt. Az angol—osztrák jóviszony ápolására ugyan továbbra is vigyáztak Bécsben, de a külpolitikai irányvonal megszabásakor a londoni kudarcot komolyan figyelembe kellett venni. Lezárult egy fontos korszak Ausztria-Magyarország keleti politikájában.

³³ A tervezet szövegét ld. *E. Walters: Lord Salisbury's Refusal to Revise and Renew the Mediterranean Agreements. The Slavonic. . . Review No. 72. (1950), pp. 271—276.*

Még a németekkel és angolokkal folyó tárgyalásokkal párhuzamosan Goluchowski egyre több gondot fordít Oroszországra, pontosabban, november óta az eddigieknél komolyabban igyekszik felderíteni a cárizmus terveit. Kapniszt régóta sugalmazta neki, hogy az orosz politika következetesen konzervatív és céljaival teljes összhangban áll a közel-keleti status quo.³⁴ Goluchowski tapasztalatai alapján már elismerte, hogy a hivatalos orosz diplomácia valóban a közel-keleti béke fenntartásán dolgozik. Továbbra is félt azonban a potenciális veszélyt jelentő pánszláv csoporttól.

Az Angliával, Németországgal és Oroszországgal folytatott bonyolult tárgyalássorozat végül is Goluchowski számára igen meglepő eredményt hozott. A Monarchia tényleges szövetségei nem tanúsítottak megértést az osztrák elképzelésekkel szemben, a krízis idején sem változtattak korábbi álláspontjukon: Anglia határozottan visszautasított mindenfajta kötelezettségvállalást Oroszország ellen Törökország integritásának biztosítására, Németország pedig még kategórikusabban elzárkózott a Dreibund eredeti formájának módosítása elől, és továbbra is ragaszkodott a háttérbenmaradáshoz. Sőt, a német kancellár azt javasolta, oldják meg a keleti kérdést úgy, hogy Ausztria és Oroszország, a két rivális, ossza fel egymás közt a szultán európai birtokát. Konstantinápoly jutna az oroszoknak, míg a Monarchia Bosznia mellett Makedóniát szerezhetné meg, s ha szükségesnek véli, akár Szerbiát is. Goluchowski kerekelt meztagadta, hogy erről akárcsak akadémikus formában tárgyaljon.³⁵ Így tehát éppen az a hatalom, amely ellen a Monarchia oly kétségbeesetten keresett szövetségescsinél védelmet, mutatott egyedül hajlandóságot közös eljárásra a meglevő állapotok befagyasztása érdekében: Oroszország kész volt a balkáni és közel-keleti nyugalom biztosítására. Ez a felismerés eleve megszabta a Bécs által követendő utat.

Ausztria-Magyarországot 1895/96 telén különösen a makedón kérdés foglalkoztatta — ott várták annak a földindulásnak kezdetét, amely, ha idejében nem előzné meg, rövid úton elvezethet az európai török uralom likvidálásához. Abból kiindulva, hogy egyetlen kis balkáni ország sem mer rendbontásra vállalkozni, ha ettől a nagyhatalmak egyhangúan és félreérthetetlenül eltanácsolják, Goluchowski már 1895 végefelé igyekszik az orosz diplomáciát rávenni egy közös, összehangolt eljárásra a makedón kérdésben. Kapniszttal folytatott beszélgetései során javasolta, hogy a cárizmus tegyen ilyen értelmű kezdeményezést a többi hatalomnál.³⁶

Lobanov készségesen hajlott a közös cselekvésre. Érdekes, hogy az „entente” a makedón kérdésben — ahogyan Ferenc József és Goluchowski nevezte a két hatalomnak azt a készségét, hogy minden megmozdulást elfojtanak,³⁷ éppen akkor jött létre, amikor a német diplomáciai akták szerint az osztrák vezetők igen el voltak keseredve a bulgáriai orosz sikerek miatt.³⁸ 1896 februárjában, miután a bolgár trónörökös-csecsemőt pravoszláv vallásra keresztelték át, megtörtént a kibékülés Oroszország és Bulgária között, és felújították a két

³⁴ Kapnist à Lobanov-Rostowsky, très confidentielle. Vienne, le 30. novembre (12 decembre 1895. ABПP ф. K. 1895 г. дело № 111.

³⁵ E. Walters „Austro-Russian Relations. . .” The Slavonic and East European Review No. 76. (December 1952), pp. 212—218.

³⁶ Kapnist à Lobanov-Rostowsky. Vienne, le 26 (14) janvier 1896. ABПP ф. K. 1896 г. дело № 169.

³⁷ Uo.

³⁸ Vö. Gr. P. Bd. 12/I, Nr. 2948.

ország diplomáciai kapcsolatait. Az esemény kétségtelenül depressziót váltott ki Bécsben, de a Szófiába érkezett új orosz diplomaták mérsékelt magatartása lassanként megnyugtatta a kedélyeket.³⁹

Goluchowskinak nem csupán Berlinből sugalmazták állandóan, hogy az Angliával való kacérkodás helyett jobb közvetlenül a cárizmussal egyezkedni. Ezt a Monarchián belül is sokan vallották. A hivatalos politika bizonytalan-kodásaival elégedetlenek szava egyre hangosabbá vált. A Külügyminisztériumban orosz szakértőnek számító Aehrenthal 1895 szeptemberében készített emlékiratában osztrák és orosz érdekszférák létrehozását javasolta a Balkánon.⁴⁰ Tervezte értelmében Ausztria-Magyarország kapja Szerbiát és az ún. Ószerbiát, Oroszországnak jut Konstantinápoly. Makedónia nagyobbik része felosztásra kerül Bulgária és Görögország között (szerzőnk ez utóbbinak adja Szalonikit is), Albánia pedig önállóságot nyer. Romániának és Bulgáriának — Aehrenthal elképzelése szerint — az ütközőállam szerepét kell betöltenie a két nagyhatalom között. Újabb leveleiben Calice ugyancsak megegyezést és érdekszférák kijelölését tanácsolta. Az Oroszországgal történő megállapodás mellett Beck tábornok, vezérkari főnök és Badeni osztrák miniszterelnök, a császár két bizalmi embere szintén szót emelt. Rajtuk kívül a régi három-császár-szövetség hívei is hallatták szavukat Bécsben. Viszont említésre méltó, hogy a forrásokban nem akadunk egyetlen olyan politikus nyomára sem, aki az 1895/97-es keleti válság idején a háborús megoldás mellett foglalt volna állást. A balkáni válságok során 1878-ban és 1887/88-ban, tehát két ízben is, felmerült az osztrák-magyar— orosz katonai összecsapás lehetősége. Mindkét alkalommal elsősorban a magyar kormány volt a konfliktus háború útján történő rendezésének fő szószólója. A 90-es évek válságperiódusában ez nem ismétlődött meg: a Bánffy-kormány nem lépett fel a szélsőséges megoldás híveként. Mindezt természetesen nem hagyhatta a külügyminiszter figyelmen kívül.

Ugyanakkor az 1895 novemberi-decemberi nagy izgalom más formában szintén tanulságos volt. Goluchowski feladta általunk is idézett korábbi nézetét, hogy a keleti kérdés végső rendezését el lehet távolabbi időre halasztani. 1896 elejétől kezdve bizonyos volt abban, hogy rövid időn, legfeljebb néhány éven belül feltétlenül bekövetkezik a szultáni impérium teljes feldarabolása. Ettől kezdve szüntelen hangoztatta, hogy az osztrák-magyar külpolitika fő feladata, hogy erre az esetre minél jobban felkészüljön.⁴¹ A következő esztendőben Goluchowskinál számtalanszor visszatér ez a gondolat.

³⁹ Egy 1896 áprilisi közös minisztertanácsi ülésen az orosz—bolgár kibékülésről már így beszélt Goluchowski: „Sicher sei, dass sie eine gewisse Beruhigung zur Folge gehabt habe, und wie die Dinge heute ständen, drohe von dieser Seite vorläufig keine Gefahr. Russland habe entschieden erklärt, dass es nur die Aufrechterhaltung des status quo wünsche und sich in die inneren Verhältnisse des Landes nicht einmengen wolle. Solange es an diesem Standpunkt festhalte, sei unsererseits nichts einzuwenden. Russland habe unverkennbar das Bestreben gehabt, aus der Sackgasse in die es seit Jahren geraten war, herauszukommen, und habe zu diesem Behufe seinen früheren Standpunkt mit einem raschen Verzicht aufgegeben.” Ministerrat für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll vom 13. April 1896 (P. Z. 390).

⁴⁰ „Denkschrift des Freiherrn von Aehrenthal, September 1895.” HHStA PA I, Karton 462.

⁴¹ „Bei der dermaligen Situation auf der Balkan-Halbinsel könne vielleicht bald der Augenblick eintreten, wo die Aufteilung der europäischen Türkei sich als notwendig erweisen werde. Nach Reders Ansicht dürfte in etwa 3 oder 4 Jahren der ganze Complex der orientalischen Fragen zur Regelung gelangen, und diese Möglichkeit allein beweise, dass wir keine Zeit zu verlieren haben.” Ministerrat für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll. P. Z. 393. Wien, 26. August 1896.

Mivel a Monarchia katonai tekintetben elmaradt a többi nagyhatalom mögött, és ezen a kedvezőtlen állapoton minden erőfeszítés ellenére sem sikerült változtatni, a tervbe vett felkészülés terhe nagyrészt a diplomáciára hárult. 1896 folyamán a keleti válság tovább szélesedett. Az örmény probléma mellé egy újabb elem csatlakozott: a krétai görögök törökellenes mozgalma, amely beavatkozásra ösztönözte Görögországot. És bár 1895/96 telének válsághangulata többé nem ismétlődött meg, az események újabb aggodalmakat szültek. Ismét attól tartottak, a tűz átterjedhet a Balkánra, s megint felélesztheti az alig elcsitul makedón agitációt. Hogy mégsem így történt, abban az a körülmény játszott elsősorban közre, hogy itt újból találkozott az osztrák-magyar és az orosz diplomácia egyaránt konzervatív vonala. A makedón és a krétai kérdés kapcsán kialakult közös elítélő álláspont és közös fellépés a balkáni országokban meggyőzően bizonyította, hogy mindkét hatalom nemcsak elhatározta a felszabadító mozgalmak elleni közös eljárást, az adott viszonyok őrzését, de kész volt ezt a gyakorlatban is megvalósítani. Megérlelődött Goluchowskiban az elhatározás, törekedni kell arra, hogy a két ország kapcsolata szilárdabbá váljék; Pétervárott egyelőre a konzervatív irány erősödött meg, a status quo védelmezése viszont jó alap egy osztrák-magyar—orosz megállapodás számára. A miniszter elismerte, hogy a cárizmus most a keleti kérdés befagyasztásában érdekelt. Korántsem jelenti ez azt, hogy megnőtt benne a bizalom Oroszország iránt. Csupán a realitásokkal való szükségszerű számvetésről volt szó.

Az osztrák-magyar—orosz balkáni egyezmény előkészítésében fontos állomás volt II. Miklós cár és Lobanov-Rostovszkij bécsi látogatása 1896 augusztusában. A két külügyminiszter ekkor lehetőséget nyert a balkáni helyzet és az azzal kapcsolatos problémák közvetlen személyes megvitatására. A tárgyalásokon nyilvánvalóvá vált, hogy a pétervári kabinet a keleti kérdés kiélezését ugyan nem kívánja, de az Oszmán Birodalom tényleges szanalása sem érdeke. A kettősmonarchia számára, éppen ellenkezőleg, Törökország megerősítése, tartós fennmaradásának elősegítése lett volna a legkedvezőbb, de Bécsben nem áltathatták magukat azzal, hogy ez az eszmei cél elérhető. Az augusztusi tanácskozáson egyetlen pozitív credmény született: a két fél teljes egyetértésre jutott abban, hogy a balkáni status quo fenntartása mindkettőjük közös célja, ezért igyekezniük kell megtalálni a cél elérésére legalkalmasabb eszközöket.⁴²

Az előzetes megegyezés értékét azonban kétségessé tette az a körülmény, hogy a hazatérés közben Kiebben váratlanul elhunyt Lobanov helyére II. Miklós sokáig nem nevezett ki senkit. A cár megkísérelte, hogy saját maga külügyminisztere legyen, de az első kudarcok után kénytelen volt letenni tervéről. Mivel az orosz külpolitika irányítása újra ingatagga vált, a kialakult szituációban Goluchowski nem siettetta a formális szerződészkötést.

A bolgár kibékülés révén ismét megnövekedett orosz befolyás ellensúlyozására az osztrák-magyar diplomácia igyekezett a nem-szláv balkáni államokra támaszkodni, azokat egymáshoz közelíteni. Széleskörű együttműködés lehetőségéről tárgyalt Görögországgal s elősegítette a román—görög közeledést.⁴³ Mindez persze csupán palliatív intézkedés lehetett. Goluchowski jól tudta, hogy amíg a Monarchiának nem sikerül Oroszországgal kialakult újfajta kapcsolatát

⁴² „Resumé der Unterredungen des Grafen Goluchowski mit dem Fürsten Lobanow. Wien, August 1896.” IHHStA PA X, Russland Karton 104.

⁴³ IHHStA PA XVIII, Rumänien Karton 56. Liasse V. „Wiederherstellung der diplomatischen Beziehungen zwischen Griechenland und Rumänien.”

szilárd alapra helyeznie, addig a bizonytalanság nem szűnik meg. Éppen ezért az új orosz külügyminiszter, Muravjov kinevezése után azonnal kezdeményezte az 1896 augusztusi megállapodás továbbfejlesztését. Az orosz vezetők hajlottak az újabb tárgyalásokra. Erre kitűnő alkalmat szolgáltatott Ferenc József pétervári látogatása 1897 áprilisában, amivel II. Miklós cár bécsi bemutatkozását viszonozta.

A látogatásra való felkészülés során Beck tábornok vezérkari főnök egy emlékiratot készített. Ebben részletesen kifejtette elképzelését a Balkán átrendezéséről egy osztrák-magyar—orosz megállapodás alapján. A két hatalom érdekeltségi területét a tábornok úgy osztotta fel, hogy a Balkán keleti fele Bulgáriával együtt Oroszország ellenőrzése (ezen belül Konstantinápoly közvetlen megszállása) alá került volna. Ausztria-Magyarország Bosznián és Hercegovinán túl a novibazári szandzsákat is bekebelezi, így biztosítva Szerbia és Montenegro szétválasztását. A fennmaradó volt török területet a balkáni országok kapják. Beck elképzelése szerint két új államot kellene teremteni: Albániát és Makedóniát, mindkettőnél biztosítva a kettősmonarchiával szembeni politikai alárendeltséget.⁴⁴

Április közepén a külügyminiszternél bizalmas megbeszélés zajlik le Beck és Kállay Béni részvételével. Itt Goluchowski ismét hangsúlyozta, hogy mind jobban közeleg a török hatalom bukása. Kívánatosnak tartotta, hogy Pétervárott elsősorban azt tisztázzák: lehetséges-e, és ha igen, milyen alapon egy formális szerződés Oroszországgal a balkáni ügyekben. Ugyanakkor azonban — ellentétben Beck-vel, aki az orosz félnél általa feltételezett ilyenirányú hajlandóságából kiindulva igen kedvezőnek ítélte a kilátásokat egy „történelmi jelentőségű” szerződés megkötésére — az volt a véleménye, hogy nem helyes túlzott reményeket táplálni a küszöbönálló tárgyalásokkal kapcsolatban, mert egyáltalán nem kizárt, hogy Oroszországban a mostani irányzatot a közeljövőben egy Ausztria-Magyarország számára kedvezőtlenebb váltja fel. Ezért szorította a tárgyalásokon csupán azt kell célul kitűzni, hogy az esetleges megállapodás irányát tisztázzák. A tartalmi vonatkozásokat illetően a két közös miniszter elismerte, hogy Beck elaborátuma a Monarchia szempontjából felettébb előnyös elgondolásokat tartalmaz, de azokat mindketten gyakorlatilag megvalósíthatatlannak ítélték. Goluchowski és Kállay ellenezte, hogy az oroszokkal balkáni érdekszférák létesítéséről kezdeményezzenek tárgyalásokat. A résztvevők abban állapodtak meg, hogy javasolják Pétervárnak: ha elkerülhetetlenné válik a török uralom likvidálása, akkor a szóban forgó területet osszák fel a kis országok között, biztosítva az erőegyensúly fennmaradását.⁴⁵

Ezzel a döntéssel tarsolyában indult el Ferenc József és kísérete az orosz fővárosba. Itt valóban sor került a Balkán-egyezmény elveinek megbeszélésére. A diplomáciai gyakorlatban eléggé ritka, de az orosz—osztrák kapcsolatok történetében egyáltalán nem egyedülálló módon Pétervárott csak szóbeli megállapodás történt. Az írásbeli megerősítést — idő hiányára hivatkozva — későbbre halasztották. Mintegy fél évvel a tanácskozás után egy közös miniszter-

⁴⁴ „Beiträge zur Klarstellung der bei einer etwaigen Aenderung des Status quo auf der Balkan-Halbinsel in Betracht zu ziehenden Verhältnisse.” HHStA PA I, Karton 474. A tervezetet röviden említi E. Glaise-Horstenaus: Franz Josephs Weggefährte (Leipzig—Wien 1930), S. 380.

⁴⁵ „Aufzeichnung über eine am 19. April 1897 bei dem gemeinsamen Minister des Aeussern Grafen Goluchowski abgehaltene vertrauliche Besprechung bezüglich der Modalitäten einer Verständigung mit Russland über die zukünftige Gestaltung der Dinge auf der Balkan-Halbinsel.” HHStA PA I, Karton 474.

tanácsi ülésen Goluchowski elmondta, az orosz—osztrák-magyar megegyezés jelentőségét abban látja, hogy sikerült döntő lépést tenni előre a kölcsönös bizalmatlanság felszámolásában. Pétervárott az osztrák államférfiak meggyőződtek arról, hogy a kettősmonarchia életbevágó politikai érdekeinek feladása nélkül is megakadályozható az összeütközés Oroszországgal.⁴⁶ Az áprilisi tárgyalások menete azonban nem nélkülözött minden konfliktust.

A pétervári látogatásról hazatérve Goluchowski egy Liechtenstein nagykövetnek címzett, de az orosz fél számára készült levélben összegezte a tárgyalások eredményeit: 1. fenn kell tartani a jelenlegi status quot, amíg csak lehetséges; 2. ha a két kormány akarata ellenére a viszonyok mégis megváltoznának, akkor a felmerülő problémákat Ausztria-Magyarország és Oroszország külön megállapodásban rendezni a következő alapelvek szerint: mindkét hatalom lemond minden hódításról és ugyanerre készíti a többi nagyhatalmat is; Konstantinápoly és a szorosok kérdése, általános európai jelentőségük miatt, nem Ausztria-Magyarország és Oroszország, hanem az összes nagyhatalmak megegyezésének tárgya; a balkáni török terület esetleges felosztásakor Ausztria-Magyarország megtartja magának Boszniát, Hercegovinát és a novibazári szandzsákat, valamint fenntartja magának a jogot, hogy az okkupációt alkalmas pillanatban annexióvá változtassa; a Janina és Szkutari közti területen önálló albán állam alakul, s a fennmaradó többi részt felosztják a meglévő balkáni országok között, vigyázva arra, hogy az egyensúly közöttük fennmaradjon.

Muravjov válaszelevelében készségesen nyugtázta mindazokat a pontokat, amelyek a jelen helyzetet érintették: fenntartani a status quot, Ausztria-Magyarország helyesli a szorosok bezártságának fennálló rendszerét, a két kormány közösen dolgozik a balkáni kis országok erősítésén és kerüli mindazt, ami kettejük között surlódást vagy bizalmatlanságot eredményezhetne, de megkérdőjelezett minden elképzelést, ami a jövőre vonatkozott. Az annexiós jogot egyenesen kétségbe vonta, Albánia problémájáról és a Goluchowski által vázolt területfelosztásról pedig kijelentette, hogy ezekről a jelenben nehéz és korai dönteni. Egyetlen kivételt tett csupán, bár ez nagyon lényeges volt: megerősítette, hogy a két hatalom a status quo megváltoztatása esetén eleve lemond minden hódító szándékról.⁴⁷ Goluchowski leveleiben utalt ugyan arra, hogy az általa elmondottakat a két uralkodó már Pétervárott jóváhagyta, s ezt orosz kollégája nem vonta kétségbe. Csúpan az volt a véleménye, hogy „leírva minden másképp néz ki, mint élőszóban”.⁴⁸ Más forrásból tudjuk, hogy Muravjovnak Goluchowski feltételeivel szemben — az annexiót is beleértve — nem volt elvi kifogása, de mivel Bécs a hozzájárulásért semmit sem kínált cserébe, egy ilyen olcsó vásárba az orosz külügyminiszter nem kívánt belemenni.⁴⁹

Az 1897-es osztrák-magyar—orosz megegyezést általában úgy szokás jellemezni, hogy az a felvetett problémákat nem oldotta meg, csak a status quot deklarálta. Ez a megállapítás szerintünk kiegészítésre szorul. Az elmondottakból talán kiderül, hogy a pétervári megállapodás lényegében Goluchowski előzetes

⁴⁶ Ministerrat für gemeinsame Angelegenheiten. Protokoll vom 5. Oktober 1897. P. Z. 405. OI. Filmtár 1041. doboz.

⁴⁷ A leveleket A. F. Pribram publikálta „Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns 1879—1914” (Wien, 1920) c. könyvében (78—82. ll.).

⁴⁸ Liechtenstein an Goluchowski, streng geheim. 18. (6.) April 1897. HStA PA I, Karton 474.

⁴⁹ В. Хвостов: Ближне-восточный кризис 1895—97 гг. «Историк — Марксист» 1929 г., т. 13, стр. 51.

elképzeléseit rögzítette. (Más kérdés az, hogy az osztrák-magyar külügyminiszter meglehetősen kanyargós utat tett meg, amíg 1897 áprilisáig eljutott.) Ezen túlmenően nyilvánvalónak tűnik, hogy a Kálnoky és Giers közötti fentebb említett hallgatóságos megállapodáshoz (a be nem avatkozáshoz) képest az 1897-es megegyezés tényleges előrehaladást jelez: a két hatalom lényegében *akcióprogramot* dolgozott ki konzervatív politikája megvalósítására, ezirányú közös erőfeszítéseik egybehangolására. A status quo biztosítása az adott viszonyok mellett ugyanis feltétlenül megkívánta mind Törökország tevékeny támogatását az európai részen 1897 után kibontakozó felszabadító mozgalommal szemben,⁵⁰ mind pedig az örökségre vágyó balkáni országok állandó csillapítását, visszatartását, és végül meghatározta a két hatalom egymás közötti viszonyát is: a nyílt rivalizálás háttérbe szorítását igényelte. Mindezt a két hatalom a későbbiek során nagyjából meg is valósította. A pétervári megegyezés ily módon egy évtizedre megszabta Ausztria-Magyarország balkáni politikáját.

Э. ПАЛОТАШ

АВСТРО-ВЕНГРИЯ И БАЛКАНСКИЙ ВОПРОС В КОНЦЕ XIX ВЕКА

Резюме

Статья исследует балканскую политику и дипломатию Габсбургской империи в 90-х годах прошлого века на основе новых архивных материалов. В предыдущем десятилетии Австро-Венгрия создала себе прочные позиции в балканских странах, но в результате т. н. болгарского кризиса австро-русские отношения стали очень натянутыми. Автор показывает балканскую политику Кальноки в первой половине 90-х годов. В связи с этим он обращает внимание на постепенное австро-русское сближение и затрагивает также влияние франко-русского союза на позиции Австро-Венгрии. Автор указывает на то, что в глазах Кальноки существование союзов, направленных против России и стремление восстановить добрые отношения с царизмом своеобразно дополняли друг друга. Статья доказывает, что с 1894 г. австрийский и русский министры иностранных дел подготавливали новое соглашение о Балканах. Однако в 1895 г. начался новый ближневосточный кризис, под влиянием которого (и главным образом из-за весьма невыгодных для двуединой монархии осложнений в болгарском княжестве) на короткое время снова возобновилось глубокое взаимное недоверие двух держав. Новый министр иностранных дел Голуховский на основе разных фактов пришел к выводу, что Россия старается использовать этот кризис для упрочения своего положения на Ближнем Востоке. Поэтому он стал работать над созданием антирусской коалиции, надеясь в помощи Германии и, особенно, Англии. Его цель заключалась в недопущении активизации России на Ближнем Востоке. Попытка эта, однако, не увенчалась успехом вследствие изменения политики Англии. Между тем, русские руководители обнаруживали скоро склонность действовать совместно с Австро-Венгрией в подавлении балканских национальных движений. На этой основе развернулось новое сближение между двумя державами. В статье рассматриваются соображения, возникшие у австро-венгерских руководителей в связи с этим сближением, а также предистория австро-русских переговоров в мае 1897 г. В заключении анализируется австро-русское соглашение 1897 г.

⁵⁰ Ld. erről Э. Палоташ: Из дипломатической истории македонского вопроса на исходе XIX века. „Annales Univ. . .” t. V, Budapest 1963.

E. PALOTÁS

L'AUTRICHE-HONGRIE ET LA QUESTION DES BALKANS À LA FIN DU XIXe SIÈCLE

Résumé

C'est sur la base de matières d'archives inédites que cet article analyse la politique et la diplomatie aux Balkans de l'Empire des Habsbourg dans les années 1890. Au cours de la décennie précédente, l'Autriche-Hongrie avait établi des positions renforcées dans les pays balkaniques, mais en résultat de la crise bulgare les rapports austro-russes s'étaient tendus à l'extrême. L'auteur présente la politique de Kálnoky dans la première moitié de la dernière décennie du siècle; à ce propos, il s'étend au rapprochement graduel entre la Russie et l'Autriche et rappelle l'effet de l'alliance franco—russe sur les conceptions austro-hongroises. Il attire l'attention sur le fait que, selon les idées de Kálnoky, l'existence des alliances antirusses et le désir de rétablir les bons rapports avec le régime tsariste se complétaient de manière spécifique. A partir de 1894—notre article nous en fournit les preuves—, les ministres des Affaires étrangères d'Autriche et de Russie préparaient un nouveau Pacte balkanique. Mais l'année suivante une crise se dégageait au Proche-Orient, dont le résultat fut (surtout à cause des rebondissements internes en Bulgarie, très défavorables à la Monarchie) la recrudescence, pour une brève période, de la méfiance réciproque et profonde des deux puissances. Goluchowski, le nouveau ministre des Affaires étrangères austro-hongrois déduisait, à partir de divers facteurs, que la Russie s'efforçait de mettre à profit la crise pour étayer ses propres positions au Proche-Orient. En conséquence, il se dépensa, espérant l'aide de l'Allemagne et surtout de l'Angleterre, pour réunir une coalition hostile à la Russie et dont le but aurait été de mettre un terme à l'activité accrue de celle-ci dans l'aire proche-orientale. La politique anglaise ayant subi des modifications, cette tentative n'eut pas de suites. Cependant, parallèlement, les dirigeants russes se montraient enclins à coopérer avec l'Autriche-Hongrie contre les mouvements nationaux des Balkans. Ce fut là la base d'un rapprochement austro—russe renouvelé. L'article présente les idées que cette détente suscita chez les dirigeants austro-hongrois. Il développe les antécédents des pourparlers austro—russes en mai 1897 et termine en analysant l'accord austro-hungaro—russe de la même année.